

**3-SINF ONA TILI DARSLARINI O‘QITISHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING
BILISH FAOLLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI**

Pozilova Feruza Maxsudbek qizi

Andijon Davlat Pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada 3-sinf ona tili darslarini o‘qitishda o‘qituvchilarning bilish faolligini oshirishning pedagogic shart-sharoitlari nimalardan iborat ekani, bilish faolligining darajalari, shuningdek, chet el olimlarning bilish faolligi to‘g‘risida fikr-mulohazalari ham keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: falsafa, kognitiv faoliyat, idrok, qiyosiy, tahlil, intellekt, motivatsiya, intensiv o‘quv, rag‘batlantirish.

Bilish faoliyati bo‘lajak o‘qituvchining dunyoni anglashida pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. U turli fanlar - falsafa, sotsiologiya, pedagogika va psixologiya fanlarining muxim yo‘nalishi sifatida o‘rganiladi. Axborot jamiyatida bilishning o‘rni va uni amalga oshirish usullari nihoyatda muhim bo‘lib bormoqda. Bilish faoliyati anglash faoliyatining muhim qismidir. U ta‘lim jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Bilish faoliyati an‘anaviy ravishda aqliy faoliyatning alohida turi sifatida qaraladi. Bilish faoliyatining turli tarkibiy qismlari va uning rivojlanish darajalari mavjud. Bilish faolligi darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, bilim tezroq va yuqori darajada o‘zlashtirilsa, ta‘limning butun jarayoni shunchalik samarali bo‘ladi. Kognitiv mustaqillik kognitiv faoliyat bilan birgalikda bilishning butun jarayonini tubdan yaxshilashi mumkin. Shunday qilib, ta‘lim jarayonining vazifasi turli usullar va yondashuvlar yordamida bilishni faollashtirish va kognitiv mustaqillikni rivojlantirishdir.

Idrok - inson ongida ob‘yektiv voqelikni aks ettirishga qaratilgan inson faoliyatining ijtimoiy-tarixiy jarayoni. Zamonaviy pedagogik jarayoni bilishni dunyo haqida ishonchli bilim olishga qaratilgan ijodiy faoliyat sifatida belgilaydi. Idrok madaniyatning muhim xususiyati sifatida ham ko‘riladi. Fan va texnika ijtimoiy taraqqiyotning tobora muhim hal qiluvchi omiliga aylanib borayotgan zamonaviy jamiyatda ilmiy bilimlarning roli muttasil oshib bormoqda. U nafaqat innovatsion rivojlanishining cheksiz istiqbollarini ochibgina qolmay, balki innovatsion jarayon yo‘lini tanlash muammosini ham hal qiladi, uning istiqbollarini belgilaydi, maqsadlarini belgilaydi, ularga erishish uchun vositalar va usullarni ishlab chiqadi.

Idrok insonning dunyoda mavjudligining ajralmas qismidir. Idrokni uning turli jihatlari va muammolarini o‘rganadigan ko‘plab maxsus fanlar - falsafa, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya o‘rganadi. Bilish nazariyasi pedagogikada ancha rivojlangan mavzudir. Ammo, shunga qaramay, mavzu bizning davrimizda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan, aksincha, bugungi kunda insonning bilish faoliyati bilan bog‘liq

masalalarni nafaqat yangi iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq ko‘rinadi. Moddiy sohadagi o‘zgarishlar, balki ma‘naviy sohadagi global o‘zgarishlar. Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘zgaruvchan hayot sharoitlariga moslashish muammosi hayotiy ahamiyatga ega. Bunday rivojlanish imkoniyati ta‘lim va o‘z-o‘zini tarbiyalash sohasida keng faoliyat maydonini ochadigan bilish faollik va aqliy mustaqillik tufayli yuzaga keladi.

Tadqiqot ishlarimiz jarayonida pedagogik fanlar nuqtai nazaridan bilish va kognitiv faoliyatni qiyosiy tahlil qilish metodikasi, ta‘lim jarayonida kognitiv faollik va aqliy mustaqillikni shakllantirish masalalari taxliliy o‘rganildi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy hayotini ta‘minlaydigan ko‘plab ehtiyojlar orasida bilish zarurati ularning mavjudligi uchun eng dastlabki va eng zarurlaridan biridir. Bu ehtiyoj bir qator pedagogik va maxsus ilmiy fanlarda o‘zining nazariy asosini ko‘rsatadi, natijada bilish jarayonining pedagogik shart-sharoitlarini yoritib berish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Pedagogika bilishni ob‘yektlarning mohiyatini idrok etishning murakkab jarayoni, shu jumladan o‘zlashtiriladigan bilimning tashqi tahlili va uning mohiyatini tahlil qilish, muayyan ob‘yektни o‘rganishdan tortib, ob‘yektlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tizimini o‘rganishgacha bo‘lgan murakkab jarayon sifatida qaraydi. Bo‘lajak o‘qituvchining kognitiv faoliyati ularning hissiy, moddiy faoliyatiga asoslanadi. Rivojlanish jarayonida bizning bilimlarimiz yanada aniq va ob‘yektiv bo‘lib borada. Bilimlarimizning haqiqatini tekshirish mezonini va yagona vositasi bu amaliyotdir. Amaliy faoliyatning o‘zi hamisha ma‘lum bilim va nazariy farazlarga asoslanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilar ongli ravishda harakat qiladilar, voqelik haqidagi mavjud g‘oyalarini boshqaradilar, o‘zlariga ma‘lum aniq maqsadlarni qo‘yadilar. Amaliyot va nazariyaning birligida to‘liq ob‘yektiv faoliyat - odamlar tomonidan dunyoni amaliy va nazariy rivojlantirish jarayoni amalga oshiriladi.

Bilishning birinchi bosqichi jonli tafakkur, idrok etishdan boshlanadi, uning asosida inson miyasida tasavvurlar vujudga keladi. Tasavvur bilan birlashtirilgan va o‘zgartirilgan bu birlamchi tasavvurlar murakkabroq tasavvurlarni shakllantirishi mumkin, ammo ular ob‘yektga chuqur kirib borishda mavhum fikrlash orqali amalga oshiriladigan bilimlarga bo‘ysunadi. Shunga qaramay, mavhum tafakkur inson miyasida jonli tafakkur orqali berilgan narsalarni bilvosita va umumlashtirilgan aks ettirishdir, narsalarning xususiyatlar, sabab-oqibat munosabatlari va muntazam aloqalari mohiyatini bilishdir. Ongli ravishda ijodiy, bashorat qiluvchi va o‘zgartiruvchi faoliyat ko‘rinishidagi bilish voqelikni aks ettirishning faqat insoniy usuli bo‘lib, sub‘yektning faolligi va mustaqilligini nazarda tutadi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, bilishni turli fanlar o‘rganadi.

Pedagogika nuqtai nazaridan bilish faoliyatini o‘rganish juda muhim, chunki innovatsiyaning kelajagi odamlarga, ularning g‘oyalariga, turmush tarziga, ularning

xulq-atvor munosabatlarining butun majmuasiga bog'liq. Bo'lajak o'qituvchilar qanday axloqiy qadriyatlarni o'rganadilar, ularni hayotda qanday qo'llaydilar? Bo'lajak o'qituvchilar o'z qobiliyatlarini, aql-idrokini, irodasini dunyo farovonligiga yo'naltiradimi yoki hozirgi voqealarga befarq kuzatuvchi bo'lib qoladimi - qanday odamlar bo'lishi - shaxsni rivojlantirishning buyuk va olijanob missiyasi kimga bog'liq ekanligiga bog'liq. ishonib topshirilgan, ya'ni o'qituvchilarga.

Pedagogika fanining ob'yekti ta'lim bo'lib, u avlodlar tajribasini o'tkazish, odamlarni jamiyat hayotiga jalb qilish, ijtimoiy tajribani shaxslar tomonidan o'zlashtirish va rivojlantirishdir.

Bilimni o'zlashtirishga qiziqish kuchli bo'lsa, bilim yaxshiroq o'zlashtiriladi; u qat'iy bo'lib qoladi, chunki qiziqish insonning mavzuni qimmatli va jozibali narsa sifatida qabul qilishidir. Tadqiqotchilar bilish faoliyatining bunday tarkibiy qismlarini intellektual (yoki kognitiv), motivatsion (yoki pragmatik), hissiy kabi ajratib turadilar.

Ushbu komponentlarga muvofiq bilish faoliyatini rivojlantirish mezonlari belgilanadi:

- kognitiv (o'quv yutug'i, bilim sifati);
- motivatsion talabchan (kognitiv qiziqishning mavjudligi, darsdan tashqari ish shakllariga jalb qilish va boshqalar);
- operativ-amaliy (ijodiy vazifalarni hal qilish qobiliyati, mustaqil ishlashga tayyorlik va boshqalar);
- hissiy (qabul qilingan ma'lumotlarning mazmuniga, ta'lim aqliy faoliyat jarayoni qanday tashkil yetilganiga munosabat).

Bilish faoliyati qanchalik shakllangan va rivojlanganligiga qarab, odatda, kognitiv faoliyatning uchta darajasi ajralib turadi: yuqori, o'rta va past. Ba'zi olimlar darajalarga o'zlarining ta'riflarini berishadi. G.I.Shchukina bo'lajak o'qituvchining bilish faolligi darajalarini quyidagicha belgilaydi:

1. Reproduktiv-imitativ - faoliyat tajribasi boshqa shaxsning tajribasi orqali olinadi. Bu darajada shaxsning faolligi yetarli emas.
2. Qidiruv-bajarish faoliyati ko'proq mustaqillik bilan ajralib turadi va yuqori darajadagi faoliyatdir.
3. Ijodiy faoliyat - faoliyatning eng yuqori darajasi. Agar bunday faoliyat shakllansa, odam vazifalarni qo'yadi, muammoni hal qilishning yangi, noan'anaviy usullarini tanlaydi. YE.V.Korotayeva kognitiv faollik darajalarini ular qanday namoyon bo'lishiga qarab quyidagilarga bo'lishni taklif qiladi:
 1. Nol (passivlik, o'qituvchidan odatiy bosimni kutish, muammoni mustaqil hal qilishdan bosh tortish);
 2. Nisbatan-faol (hissiy jalb qilish bilan bog'liq ma'lum o'quv vaziyatlarga qiziqish);
 3. Ijrochi-faol (hissiy, intellektual va irodaviy harakatlarni aniq ta'lim maqsadlariga bo'ysundirish qobiliyati);

4. Ijodiy (qobiliyatli va iqtidorli talabalar uchun xos).

T.I.Shamova takror ishlab chiqarish, talqin qilish va ijodiy kognitiv faoliyatni belgilaydi. Yuqori (ijodiy) kognitiv faollik bilishga intilish, aqliy harakat va o'quvchilarning axloqiy irodaviy fazilatlarini namoyon qilish bilan tavsiflanadi.

Bilish faoliyati individual xususiyatga ega. Yuqori faollikning muhim belgilari - paydo bo'lgan kognitiv ehtiyoj asosida o'quv materialining mazmuniga yuqori intellektual indikativ reaksiya, ma'lum bir bilishdagi natijaga erishishga qaratilgan bir qator izchil va o'zaro bog'liq harakatlarni amalga oshirish. Kognitiv faoliyatning ushbu darajasini shakllantirish mezoni talabaning o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni tushunishga bo'lgan qiziqishi, kognitiv faoliyat jarayonida muammoning yechimini mustaqil ravishda izlash, kognitiv izchillik, kompetensiya va boshqalar bo'lishi mumkin. Bu darajaning xarakterli ko'rsatkichi.

Bilish faoliyati - bu o'quvchining kuchli irodaviy fazilatlarini namoyon etish, maqsadga erishishda konsentratsiya, qat'iyatlilik va qat'iyatlilik, keng va barqaror bilim qiziqishlaridir.

Bilish faoliyatining o'rtacha (qidiruv) darajasi kognitiv faoliyatga bo'lgan ehtiyojning takroriy namoyon bo'lishida va o'rtacha malaka darajasida namoyon bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilarda faol va passiv davrlar, mavjud sharoitga katta bog'liqlik, tashabbusning yetishmasligi, sustlik mavjud.

Bilish faoliyatining past (reproduktiv-imitativ) darajasi faoliyatning aniq motivlari yo'qligi, o'z-o'zini takomillashtirishda passivlik, tashabbus va ijodkorlikning yo'qligi, bilimlarni amaliyotga tatbiq yeta olmaslik va uni amalga oshirish istagi yo'qligi bilan tavsiflanadi.

Binobarin, talabalar bilim olish jarayonida yuqori bilim faolligiga erishsa, natijada o'zlashtirilgan bilimlar yanada sifatli bo'ladi. Faoliyat bilish uchun zarur shartlardan biri bo'lganligi sababli, o'quv jarayoniga jalb qilingan shaxs imkon qadar faol bo'lishi kerak. O'qituvchining maqsadi talabalarning bilim faolligini rivojlantirishga har tomonlama hissa qo'shishdir. Bilish faoliyatini oshirishning asosi aqliy va amaliy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikdir. Ong va faoliyat birligining ushbu prinsipi psixolog S.L. Rubinshteyn tomonidan ishlab chiqilgan. U haqiqiy inson ongini u amalga oshirilayotgan va shakllantiriladigan faoliyatdan ajratib bo'lmaydi, xuddi motivga asoslangan va yo'naltirilgan inson faoliyatini psixikadan, ongdan ajratib bo'lmaydi, deb ta'kidlagan.

S.L. Rubinshteyn o'rganish bu jarayonni ta'minlaydigan va keyingi bilimlarni egallash uchun zarur bo'lgan yangi ichki sharoitlarni yaratishga olib keladigan ma'lum ichki sharoitlarni nazarda tutadi degan xulosaga keldi. Bunga o'qituvchining qiziqishni uyg'otish, faolligini, ijodkorligini, o'quvchilarning aqliy mustaqilligini oshirish, yanada samaraliroq vositalar, usullar va shakllar orqali ta'lim mazmuni, shakllari, usullari, vositalarini takomillashtirishga qaratilgan maqsadli faoliyati orqali erishiladi.

Quyidagi komponentlar bilish faoliyatini shakllantirish uchun zarur *pedagogik shart-sharoitlardir*:

- o‘qitish talabalarining faol fikrlashiga asoslanishi kerak;
- o‘qitish talabalar rivojlanishining optimal darajasiga mos kelishi kerak;
- o‘quv jarayonida ijobiy hissiy ohang zarur.

Shunday qilib, o‘qituvchi talabalarining bilishini faollashtiradi. Ushbu harakat natijasida o‘quvchilarning bilish faoliyati asta-sekin shakllanadi, bu butun bilish jarayoniga ta’sir qiladi. Bilish faoliyatini rivojlantirishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri kognitiv mustaqillikni shakllantirishdir. Kognitiv mustaqillik o‘quvchilarning o‘quv jarayonida bilish faolligi bilan bog‘liq.

Kognitiv faoliyat ma’lum darajadagi mustaqil g‘oyalarni nazarda tutadi. Faoliyatning rivojlanishi mustaqillikni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Faqatgina doimiy ravishda materialni faol o‘rganishda qatnashgan talabalar o‘z harakatlarini boshqara boshlaydilar; natijada ularning faoliyatida kognitiv mustaqillik elementlari vujudga keladi. Faoliyat asosida vujudga kelgan mustaqillik faoliyatning o‘ziga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Z.I.Zagvyazinskiy ta’kidlaganidek, "mustaqil ish bilimlarni chuqurlashtirish, kengaytirish va tizimlashtirishga, bilish motivatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi, o‘quvchida bilimlarni doimiy ravishda to‘ldirish va yangilash istagini shakllantiradi, muayyan sharoitlarda vaqtni to‘g‘ri va oqilona ishlatishga o‘rgatadi"

Kognitiv mustaqillikning kaliti shundaki, u har qanday faoliyatga nisbatan o‘zgarmasdir. Ta’limdan tortib to professionalgacha. S.L.Rubinshteynning fikricha, haqiqiy mustaqillik harakatlarning ongli motivatsiyasi va ularning asosligini o‘z ichiga oladi. Boshqa odamlarning ta’siri va fikrlaridan ozod bo‘lish iroda emas, balki iroda mustaqilligining haqiqiy ko‘rinishidir.

O‘z-o‘zidan o‘rganish orqali olingan bilim uzoq vaqt davomida xotirada qoladi va ma’lumotni qidirishning o‘zi muhim kognitiv jarayondir. Oliy ta’lim, maktab ortidan insonning bilish olamiga yo‘lidagi yangi bosqich, hayotdagi o‘z o‘rnini anglash bosqichidir. Bu yerda asosiy e’tibor talabani kelajakdagi kasbiy kasbiga tayyorlashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, oliy o‘quv yurtlarida kasbiy tayyorgarlik kognitiv faollikni shakllantirmasdan amalga oshirilmaydi. Talabalar faoliyatini faqat ma’lum bir usul va yondashuvlar bilan yemas, balki butun jarayonni ruhlantirish va o‘quvchilar faolligini oshiruvchi usul va usullar tizimini ishlab chiqish orqali rag‘batlantirish zarur.

K.Sh.Axiyarov va Yu.P.Pravdin oliy ta’limda bilish faoliyatini shakllantirish tamoyilini quyidagicha ta’kidlagan: "Talabaning bilish faoliyati - bu o‘qitishning optimal darajasi bilan ta’minlangan, shaxsning intellektual va kasbiy faoliyatga ehtiyoji va tayyorgarligi bilan bog‘liq bo‘lgan intensiv o‘quv jarayoni. o‘rganishning mavjudligi, natijada o‘quvchi ta’lim sub’yekti sifatida shakllanadi

Oliy ta'limda asosiy e'tibor talabalarning fikrlash madaniyatini shakllantirishga qaratilishi kerak (chunki fan-texnika taraqqiyoti davrida talabaga yetkaziladigan ma'lumotlar yosh mutaxassis olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashga ulgurmasdan oldin eskiradi).

Oliy ta'lim insonni fikrlashga undashi, uning rivojlanishiga va o'zini-o'zi takomillashtirishga turtki berishi kerak. Hozirgi oliy ta'lim tizimida talabalar bilimning 40% ga yaqinini o'qituvchidan oladilar, qolgan 60% esa o'zlari topadilar. Bundan tashqari, bu nisbat talabalarning ko'proq mustaqil ishi yo'nalishida asta-sekin o'zgarib bormoqda.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, bilish faoliyati- bu shaxsning ehtiyojlari bilan ta'minlangan intensiv o'quv jarayon. Bilish faoliyati shaxsning o'ziga xos xususiyati emas; u bilish jarayonida shaxsning kognitiv mustaqilligining yuqori darajasi sharti bilan shakllanadi. Shaxsning kasbiy karerasi va uning mutaxassis sifatidagi samaradorligi ko'p jihatdan o'quv davrining turli darajalarida bilish faolligi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.F. Kharlamov, *Pedagogy (M., Higher School, 1990)*, 6. 32
2. D.B. El'konin, *Pedagogy* 25, 104-109, (1986), п. 25
3. *Courier of UNESCO, A man playing*, 41, (July 1977)., 45-6.
4. T.I. Shamova, *Activation of the teaching of schoolchildren (M., Ped-ka, 1982)* п. 15
5. G.I.Shchukina, *Activation of cognitive activity of students in the learning process (M., 1979)*
6. P.V. Sukhanov, *Development of cognitive activity of future officers in a military high school, Author's abstract of the candidate of pedagogical sciences, (Orenburg, 2001)*
7. I.B.Korotyayeva, *Business game as a means of developing cognitive and professional interests of students, Author's abstract, dis. Cand. ped. Sciences, (Kiev, 1989).*
8. S.L.Rubinshtein, *Pedagogy* 192, 405 (1973), 6. 192